

ПОЛИТОЛОГИ ХХП

Эрдэм шинжилгээний бичиг №22 (593): 33-41 дэх тал

**ПАРЛАМЕНТЫН ХЯНАН ШАЛГАХ БҮРЭН ЭРХИЙН ХЭРЭГЖИЛТ
(УИХ-ЫН НЭЭЛТТЭЙ СОНСГОЛЫН АСУУДАЛД)**

Ж.Төртогтох

МУИС, УТСОУХНУС,

Улс төр судлалын тэнхимийн эрхлэгч, профессор

Ардчилал судлалын төвийн захирал

Б.Уянга

МУИС, УТСОУХНУС,

Улс төр судлалын тэнхимийн магистрант

Хураангуй:

Нээлттэй сонсголыг дэлхийн улсуудад иргэдийн мэдэх эрхийг хангах, шийдвэр гаргахдаа олон нийтийг оролцуулах, парламентын хяналт шалгалтыг хэрэгжүүлэх болон орон нутаг, нутгийн өөрөө удирдах байгууллагын түвшинд янз бүрийн хэлбэрээр зохион байгуулдаг. Манай улсад УИХ-ын Хүний эрхийн дэд хорооноос анх удаа “7 сарын 1”-ний асуудлаар нээлттэй сонсголыг 2009 оны арванхоёрдугаар сарын 3-нд зохион байгуулж байжээ. Үндсэн хуульд 2019 онд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтийн хүрээнд парламентын хянан шалгах бүрэн эрхийг хэрэгжүүлэх чиглэлээр тодорхой өөрчлөлт оруулж, УИХ-ын хяналт шалгалтын тухай анхдагч хуулийг 2021 онд баталсан. Үүний дагуу УИХ-аас хууль, тогтоолын биелэлттэй холбоотой болон нийтийн эрх ашгийг хөндсөн асуудлаар иргэдийн мэдэх эрх, түүнчлэн томилгоонд олон нийтийн оролцоог хангах, нэр дэвшигчдийг нийтэд танилцуулах зорилгоор нээлттэй сонсголуудыг олноор зохион байгуулж байна. Иймд парламентын нээлттэй сонсголын чиглэлээр судлах, ажиглалт, дүн шинжилгээ хийж, ололт болон дутагдалтай талуудыг танилцуулах, сайжруулах арга замыг тодорхойлох хэрэгцээ шаардлага үүсэж буй тул энэ чиглэлээр судалсан болно.

Түлхүүр үгс: Нээлттэй сонсгол, парламентын хяналт, иргэдийн оролцоо, мэдэх эрх

Удиртгал:

Францын гүн ухаантан Ш.Л.Монтескьюгийн Эрх мэдэл хуваарилах замаар төрийн дур зоргыг хязгаарлаж болох тухай онолын¹ үүднээс авч үзвэл хууль тогтоох эрх мэдэл бүхий парламент нь гүйцэтгэх засаглалдаа хяналт тавих ёстой. Энэ нь парламентын хянан шалгах бүрэн эрхийг хэрэгжүүлэх үндсэн зорилгыг нөхцөлдүүлж байгаа бөгөөд хянан шалгах арга хэлбэрийн нэг нь нээлттэй сонсгол юм. Нөгөө талаас төр, засгийн бүх эрх ард түмний мэдэлд байна, иргэд сонгож байгуулсан төлөөлөгчдийн байгууллагаараа дамжуулан төрийг удирдах үйл хэрэгт оролцоно гэсэн ардчиллын үндсэн үзэл санааны үүднээс авч үзвэл хууль тогтоох байгууллага аливаа үйл ажиллагаа, шийдвэрт гаргалтад иргэдийн оролцоо, мэдэх эрхийг хангах зорилгоор нээлттэй сонсгол хийж буй юм.

Гавьяат хуульч Б.Чимид “Парламентын хяналт шалгалтыг төгөлдөржүүлэх зарим асуудал” сэдэвт илтгэлдээ² парламентын хяналт шалгалтын үр нөлөөг дээшлүүлэх тухай саналыг 2010 онд дэвшүүлжээ. Тэрбээр дэлхийн томоохон орнуудын судлаачдын түүвэрлэн гаргаснаар парламентын хяналт шалгалтын 12 хэлбэр байгааг тоочин дурдсаны дотор парламентын ажил хэргийн сонсгол явуулах хэлбэр багтсан бөгөөд эдгээр хэлбэрүүдийг зөв

¹ Барон де Монтескью. (орч. Төмөрхүлэг Т.) Хуулийн амин сүнс. Улаанбаатар. Монсудар. 2009.

² УИХ-ын Тамгын газар. Монгол Улсын байнгын ажиллагаатай парламентын төлөвшил, хөгжил (онол практикийн хурлын илтгэлүүдийн эмхэтгэл). Улаанбаатар, УИХ-ын Тамгын газрын хэвлэх цех. 2010. ху 54.

тусган хэрэглэхэд парламентын хяналт шалгалт хүчтэй нөлөөтэй болно гэж үзсэн. МУИС-ийн профессор С.Базарпүрэв, докторант Х.Батхүү нар парламентын хяналтыг сайжруулах арга замууд дэвшүүлсний дотор парламентын хяналтын үйл ажиллагаанд олон нийтийн оролцоог хангах тухай санал³ гаргасан байдаг. Судлаачдын дэвшүүлсэн эдгээр санал өдгөө парламентын хяналтын хэрэгжилтэд бодит биеллээ олж эхэлж буй бөгөөд УИХ-аас хяналтын сонсголууд олноор зохион байгуулж байгаа нь ололттой тал юм.

Нийтийн сонсголын онцлог шинж нь шийдвэр гаргадаггүй, аль болох олон хүний, олон талын санал, байр суурийг сонсох зорилготой, гэрч, шинжээч, ажиглагч, оролцогчдод үнэнийг мэдүүлэх үүрэг хүлээлгэдэг, урьдчилан тов тогтоож, иргэдийг бүртгэдэг, тухайн асуудлаар мэргэшсэн иргэний нийгмийн байгууллагын төлөөллийг оролцуулдаг онцлогтой.

Нээлттэй сонсголын талаарх Үндсэн хууль, эрх зүйн зохицуулалт

Монгол Улсын Үндсэн хуульд 2019 онд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтийн хүрээнд “Хуулийн биелэлтийг хангахтай холбоотой нийтийн ашиг сонирхлыг хөндсөн тодорхой асуудлаар УИХ-ын нийт гишүүний дөрөвний нэгээс доошгүй нь хянан шалгах түр хороо байгуулах санал тавибал УИХ цөөнхийн төлөөллийг оролцуулан уг хороог байгуулна” хэмээн зохицуулсан бөгөөд үүний дагуу УИХ-ын хяналт шалгалтын тухай анхдагч хуулийг баталсан. Нийтийн сонсголын тухай хуульд⁴ нээлттэй сонсголын есөн төрлийг хуульчилсан байна. Эдгээр хууль, эрх зүйн зохицуулалтаас үзвэл УИХ-аас дараах төрлийн нээлттэй сонсголыг зохион байгуулах боломжтой. Үүнд

- Хууль тогтоомжийн сонсгол
- Ерөнхий хяналтын сонсгол
- Төсвийн хяналтын сонсгол
- Нэр дэвшигчийн сонсгол (нэр дэвшигчийн танилцах, зөвшилцөх, томилгооны сонсгол)
- Хүний эрх, эрх чөлөөг хангахтай холбоотой хяналтын сонсгол
- Хянан шалгах түр хорооны нотлох баримтын сонсгол

Хүсэлт гаргасан иргэн, хуулийн этгээд, шинжээч, ажиглагчийг сонсголд оролцогч гэж үзнэ. Сонсголыг хууль тогтоомжид заасны дагуу зохион байгуулагдаж байгаа, эсэхэд хяналт тавих талаар хүсэлт гаргасан иргэн, хуулийн этгээдийг ажиглагч гэнэ. УИХ-ын холбогдох байнгын хороо хуралдаанд оролцсон гишүүдийн олонхын саналаар сонсгол даргалагчийг сонгоно. Эрхэлж байгаа албан тушаалын хувьд сонсголд оролцох үүрэг хүлээсэн төрийн албан хаагч сонсголд оролцох, тайлбар өгөх үүрэгтэй.

Нийтийн сонсголын тухай хуулийн 15.1.1-д зааснаар сонсголд оролцогч нь хуульд заасан үндэслэл, журмын дагуу асуултад хариулах, тайлбар, санал хэлэх эрхтэй бол ажиглагч нь сонсголыг хууль тогтоомжид заасны дагуу зохион байгуулагдаж байгаа, эсэхэд хяналт тавих бөгөөд сонсголын үед нэр дэвшигчээс болон бусад оролцогчдоос асуулт асуух, үг хэлэх эрх эдлэхгүй. Сонсголд тухайн асуудлаар мэргэшсэн мэргэжлийн холбоо, төрийн бус байгууллагын төлөөллийг заавал оролцуулахаар хуульчилсан байдаг.

Сонсголд оролцогч хуульд заасан үндэслэл, журмын дагуу асуултад хариулах, тайлбар, санал хэлэхээс гадна сонсголын тэмдэглэл, гарсан шийдвэртэй танилцах, өөрийн хэлсэн санал, тайлбарыг хянах, сонсгол зохион байгуулагч болон даргалагчаас тэнцвэртэй, хүндэтгэлтэй хандахыг шаардах эрхтэй.

Нээлттэй сонсголыг санаачлах

Эрх, хууль ёсны ашиг сонирхол нь хөндөгдөж байгаа иргэн, хуулийн этгээдийн гаргасан хүсэлтийг тухайн асуудал эрхэлсэн байнгын хороо хэлэлцэн хүлээн авсан,

³ Базарпүрэв, С., Батхүү Х. Монгол дахь парламентын хяналтын асуудал. Политологи сэтгүүл, XXI. 2019. ху 160

⁴ Нийтийн сонсголын тухай хууль, <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=11225>

цөөнхийн бүлэг хүсэлт гаргасан, эсхүл УИХ-ын есөөс доошгүй гишүүн хүсэлт гаргасан бол хүний эрх, эрх чөлөөг хангахтай холбоотой хяналтын сонголыг зохион байгуулах боломжтой. Харин төсвийн хяналтын сонголыг УИХ-ын Төсвийн байнгын хороо, Эдийн засгийн байнгын хороо, Төсвийн зарлагын хяналтын дэд хороо санаачлах бөгөөд хэрэв УИХ-ын есөөс доошгүй гишүүн төсвийн хяналтын сонгол явуулах хүсэлт гаргасан бол зохион байгуулна. Ерөнхий хяналтын сонголын хувьд Ерөнхийлөгч, УИХ-ын есөөс доошгүй гишүүн, түүнчлэн байнгын, дэд хорооны нийт гишүүний олонх, эсхүл цөөнхийн бүлэг хүсэлт гаргасан, эрх, хууль ёсны ашиг сонирхол нь хөндөгдөж байгаа иргэн, хуулийн этгээдийн гаргасан хүсэлтийг тухайн асуудал эрхэлсэн байнгын, дэд хороо хэлэлцэн хүлээн авсан бол зохион байгуулах боломжтой.

Нэр дэвшигчийн сонголын хувьд УИХ-ын хяналт шалгалтын тухай хуулийн 29 дүгээр зүйлд заасны дагуу эрх бүхий этгээдээс хуульд заасны дагуу санал болгосон нэр дэвшигчтэй холбогдуулан УИХ-аас 10 гаруй байгууллагын зохих албан тушаалд нэр дэвшигчтэй нээлттэй сонгол хийхээр хуульчилсан. Мөн УИХ-аас нэр дэвшигчийн сонгол явуулахаар хуульд тусгайлан заасан, эсвэл УИХ танилцах, зөвшилцөх, томилохоор хуульд заасан албан тушаалтны хувьд танилцах, зөвшилцөх, томилгооны сонгол явуулахаар УИХ-ын есөөс доошгүй гишүүн хүсэлт гаргасан бол нэр дэвшигчийн сонгол зохион байгуулахаар заасан юм. Гэвч хуулийн эл зохицуулалтын зарим хэсгийг буюу Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүн, Улсын дээд шүүхийн шүүгч, Улсын ерөнхий прокурорын албан тушаалд нэр дэвшигчтэй холбогдуулан УИХ-аас нэр дэвшигчийн сонгол хийх зохицуулалтыг Цэцийн шийдвэрээр⁵ түдгэлзүүлсэн бөгөөд УИХ цэцийн дүгнэлтийг хүлээн зөвшөөрөх боломжгүй⁶ гэж үзээд байна.

Нийтийн эрх ашгийг хөндсөн асуудал болох Боловсролын зээлийн сангийн хөрөнгийн зарцуулалт, Коронавирусийн халдварын эсрэг арга хэмжээнд зарцуулсан төсвийн талаар нээлттэй сонгол хийхийг⁷ иргэд, иргэний нийгмийн байгууллагынхан шаардсан боловч одоогоор хийгээгүй байна. Нийтийн сонголууд зохион байгуулахад оролцогчдын цай, кофены зардлаас гадна шинжээчдийн цалин хөлс багтдаг бөгөөд улсын төсвөөс санхүүжүүлдэг.

Нээлттэй сонголуудад хийсэн дүн шинжилгээ

УИХ-аас 2020-2023 онд дараах 23 нээлттэй сонголыг зохион байгуулсан байна. Бүх сонголын тов, зарлалыг урьдчилан олон нийтэд нээлттэй зарласан бөгөөд нотлох баримтыг шинжлэн судлах сонголоос бусад тохиолдолд оролцогчид, ажиглагчдыг нээлттэй бүртгэж авсан. Түүнчлэн нээлттэй сонголуудыг УИХ-ын фэйсбүүк дэх албан ёсны цахим хуудас, МҮОНТ болон бусад мэдээ мэдээллийн сайтууд, телевизийн сувгуудаар дамжуулжээ. Сонголын тов, төрөл, оролцогчдын тоог доорх хүснэгтэд харууллаа.

Хүснэгт 1. Сонголын сэдэв, тов, төрөл, оролцогчдын тоо

	Сонголын сэдэв	Болсон хугацаа	Сонголын төрөл	Оролцогчдын тоо
1	ХЭҮК-ын гишүүний сонгон шалгаруулалтад оролцогчдын нээлттэй сонгол	2020.06.10, 11	томилгооны	55 оролцогч 31 ажиглагч
2	ХЭҮК-ын дэргэдэх эрүү шүүлтээс урьдчилан сэргийлэх асуудал эрхэлсэн гишүүний сонгон шалгаруулалтад	2020.06.11	томилгооны	80 оролцогч

⁵ Үндсэн хуулийн цэцийн 2023 оны 9 сарын 27-ны өдрийн 05 дугаар тогтоол

⁶ Улсын Их Хурлын 2023 оны 10 сарын 5-ны өдрийн 78 дугаар тогтоол

⁷ <https://www.uih.mn/petition/view/94>

	оролцогчдын нээлттэй сонгогч			
3	Авлигатай тэмцэх газрын дэд даргын томилгооны сонгогч	2021.07.06	томилгооны	1 ажиглагч 5 оролцогч
4	Шүүхийн сахилгын хорооны шүүгч бус гишүүнийг сонгон шалгаруулах сонгогч	2021.11.15	томилгооны	6 оролцогч, ажиглагч
5	Шүүхийн ерөнхий зөвлөлийн шүүгч бус гишүүнийг сонгон шалгаруулах сонгогч	2021.11.16	томилгооны	21 оролцогч, ажиглагч
6	Жагсаал, цуглаан хийх журмын тухай хуулийг Монгол Улсын Үндсэн хуульд нийцүүлэх, нэмэлт, өөрчлөлт оруулах асуудлаарх нийтийн сонгогч	2021.12.30	ерөнхий хяналтын	10 оролцогч 3 ажиглагч
7	ХЭҮК-ын дэргэдэх эрүү шүүлтээс урьдчилан сэргийлэх асуудал хариуцсан гишүүний сонгон шалгаруулалтад оролцогчдын нээлттэй сонгогч (Я.Цэлмэн, Б.Өнөрмаа, Ч.Отгончулуун, ажлын хэсгийн сонгогч)	2022.02.17	томилгооны	2 ажиглагч Оролцогчийн тоо тодорхойгүй
8	ХЭҮК-ын хүний эрх хамгаалагчийн асуудал хариуцсан гишүүний сонгон шалгаруулалтад оролцогчдын нээлттэй сонгогч (Т.Саруул, С.Дондов, ажлын хэсгийн сонгогч)	2022.02.17	томилгооны	2 ажиглагч Оролцогчийн тоо тодорхойгүй
9	Монгол Улсын Хөгжлийн банкнаас санхүүжүүлсэн төсөл, хөтөлбөрийн хэрэгжилтэд хяналт тавьж, шалгалт хийсэн талаарх холбогдох эрх бүхий байгууллагуудын тайлан, мэдээлэлтэй танилцах, холбогдох хууль тогтоомжийн хэрэгжилтэд хяналт тавих сонгогч	2022.03.29	ерөнхий хяналтын	4 ажиглагч 170 гаруй оролцогч
10	Нийгмийн даатгалын үндэсний зөвлөлийн ажил олгогч болон даатгуулагчийг төлөөлсөн	2022.04.18	томилгооны	3 оролцогч

	гишүүнд нэр дэвшигчийн сонсгол			
11	Эрүүл мэндийн даатгалын үндэсний зөвлөлийн даатгуулагчийг төлөөлсөн гишүүний нэр дэвшигчийн сонсгол	2022.04.18	томилгооны	10 гаруй оролцогч
12	ХЭҮК-ын дэргэдэх эрүү шүүлтээс урьдчилан сэргийлэх асуудал хариуцсан гишүүнд нэр дэвшигчийн томилгооны сонсгол	2022.05.03	томилгооны	3 оролцогч
13	ХЭҮК-ын хүний эрх хамгаалагчийн асуудал хариуцсан гишүүнд нэр дэвшигчийн томилгооны сонсгол	2022.05.03	томилгооны	3 оролцогч
14	Хүний эрх, эрх чөлөөг хангахтай холбоотой хяналтын сонсгол (Чанарын шаардлага хангадаггүй барилгын материалын асуудлаар)	2022.06.27	хүний эрх, эрх чөлөөг хангахтай холбоотой хяналтын	50 гаруй оролцогч
15	Улсын дээд шүүхийн шүүгчид нэр дэвшигчтэй танилцах сонсгол (ШЕЗ-өөс санал болгосон Д.Батбаатар, Н.Баярмаа нар)	2022.07.04	танилцах	3 оролцогч
16	Улсын дээд шүүхийн шүүгчид нэр дэвшигчийн нээлттэй сонсгол (ШЕЗ-өөс нэр дэвшүүлсэн Н.Батчимэг, Б.Ганболд, М.Пүрэвсүрэн)	2022.11.28	танилцах	6 оролцогч 3 ажиглагч
17	“Нүүрсний экспорт, тээвэрлэлттэй холбоотой асуудлаар холбогдох эрх бүхий байгууллагуудын тайлан, мэдээлэлтэй танилцах” сонсгол	2022.12.21	ерөнхий хяналтын	108 оролцогч
18	Хөгжлийн банкны асуудлаарх нотлох баримтын сонсгол	2023.01.16-20, 02.13-17 03.13-17	нотлох баримтыг шинжлэн судлах	356 хүн гэрчээр оролцсон. 4 ТББ-ын төлөөлөл, мөн хууль, хяналтын байгууллагын албан тушаалтнууд ажиглагчаар оролцсон.

				Нээлттэй бүртгэл явуулаагүй.
19	ЭМДҮЗ-ийн гишүүнд нэр дэвшигчийн сонгогч	2023.04.10	томилгооны	9 оролцогч
20	Олон нийтийн радио, телевизийн Үндэсний зөвлөлийн гишүүнд нэр дэвшигчтэй хийх томилгооны сонгогч (Н.Монсор, Ж.Золзаяа)	2023.04.24	томилгооны	1 ажиглагч бүртгүүлсэн
21	Хүүхдийн хамгаалуулах эрхийн хэрэгжилтийн асуудлаарх сонгогч	2023.07.05	хүний эрх, эрх чөлөөг хангахтай холбоотой хяналтын	50 орчим оролцогч, ажиглагч
22	Хүүхдийн эрхийг хамгаалах, хангах асуудлаар хүний эрх, эрх чөлөөг хангахтай холбоотой хяналтын сонгогч	2023.10.25	хүний эрх, эрх чөлөөг хангахтай холбоотой хяналтын	85 оролцогч
23	Төрийн болон орон нутгийн өмчит, өмчийн оролцоотой зарим компаниудын үйл ажиллагаанд хяналт шалгалт хийх, хяналт шалгалтын тайланг УИХ-д танилцуулах үүрэг бүхий хянан шалгах түр хорооны нотлох баримтыг шинжлэн судлах сонгогч	2023.12.04-07 (эхний үе шат) 2023.12.18-22 (хоёр дахь шат)	нотлох баримтыг шинжлэн судлах	Давхардсан тоогоор нийт 419 хүн гэрчээр оролцсон. ТББ-ын 2 төлөөлөл хөндлөнгийн ажиглагчаар оролцсон, Мөн хууль, хяналтын байгууллагын албан тушаалтнууд урилгаар оролцсон. Нээлттэй бүртгэл явуулаагүй.

Жич. Эрхэлсэн ажил, чиг үүрэгтэй холбоотойгоор сонгогч оролцсон төрийн байгууллагын албан тушаалтнуудын тоог сонгогч оролцогчийн тоонд хамруулаагүй болно.

Олон нийтийн анхаарлыг татсан асуудлын нэг болох “Нүүрсний хулгай”, “Хөгжлийн банкны чанаргүй зээлийн асуудал”, “Хүүхдийн эрхийг ноцтойгоор зөрчсөн тохиолдлууд”-ын мөрөөр буюу дараа нь зохион байгуулсан нээлттэй сонгогч иргэд олноор бүртгүүлэн оролцсон бол бусад асуудлаар зохион байгуулсан сонгогч дунджаар 3-10 хүн бүртгүүлэн оролцсон гэж үзэхээр байна. 2020 оноос хойш өнөөдрийг хүртэлх хугацаанд УИХ-аас зохион байгуулсан сонгогуудыг төрөл болон зохион байгуулсан тоогоор доорх хүснэгтэд харууллаа. Нэр дэвшигчийн сонголыг хамгийн олон буюу 15 удаа зохион байгуулсан байна.

Хүснэгт 2. Сонсголын төрөл, зохион байгуулсан тоо

Сонсголын төрөл	Зохион байгуулсан тоо
Нэр дэвшигчийн сонсгол (томилгооны, танилцах)	15
Ерөнхий хяналтын сонсгол	3
Хүний эрх, эрх чөлөөг хангахтай холбоотой хяналтын сонсгол	3
Нотлох баримтын сонсгол	2

Сонсголоор хэлэлцэх асуудал, холбогдох албан тушаалтны хийх мэдээлэл, тайлан, баримтуудыг олон нийтэд урьдчилан танилцуулах шаардлагатай гэж үзэхээр байна. Сонсголын үеэр тайлан, илтгэл танилцуулж, УИХ-ын гишүүд түүнтэй холбоотой асуулт асуухад ихээхэн цаг зарцуулж, иргэд, оролцогчдыг залхаах байдал ажиглагдсан. Тиймээс танилцуулах мэдээллийг олон нийтэд өмнө нь танилцуулчихвал сонсголын үеэр товч танилцуулга хийж, шууд асуулт, хариултад шилжих, гарц, шийдэл түлхүү ярих боломжтой. Нэр дэвшигчийн сонсголын тухайд нэр дэвшигчдийн намтрыг постер болон бусад хэлбэрээр бэлтгэж, иргэдэд танилцуулбал илүү үр дүнтэй. Өнгөрсөн хугацаанд болсон сонсголуудын үеэр нэр дэвшигчдийн танилцуулгыг parliament.mn хуудсанд файл хэлбэрээр байршуулсан.

Нэр дэвшигчийн сонсгол зохион байгуулдаг болсноор тухайн албан тушаалд тавигдах шалгуурыг хангасан хүн томилогдох, олон нийт нэр дэвшигчийн талаар мэдэх, асуулт тавих боломж бүрдсэн⁸. Харин ерөнхий хяналтын сонсголын тухайд дэг, зохион байгуулалт, үр дүнгийн хувьд зарим талаар учир дутагдалтай байна. Тухайлбал, сонсголын үеэр УИХ-ын гишүүдээс гадна оролцогчид асуулт асуух эрхтэй, эсэх нь эргэлзээтэй. Зарим сонсголын үеэр зөвхөн хэвлэл мэдээллийн байгууллагын төлөөлөлд асуулт асуух боломж олгосон зэргээр өөр өөр хэлбэрээр хийсэн байна.

Ерөнхий хяналтын сонсгол нь парламентын хянан шалгах бүрэн эрхийн хүрээнд зохион байгуулагдаж байгаа атал шинжээч томилж ажиллуулах, дүгнэлт сонсох, баримт дэлгэж тавих тал дутагдаж байна. Тодруулбал, ерөнхий хяналтын сонсголын үеэр парламентын хянан шалгах бүрэн эрхийг хэрэгжүүлэхэд чухал үүрэг гүйцэтгэдэг аудитын, хүний эрхийн, мэргэжлийн хяналтын, хууль, хяналтын байгууллагын хараат бус, хөндлөнгийн санал, дүгнэлт дутагдаж байна. Сонсголын дэг, журмыг нарийвчлан тодорхойлох, сонсголын үеэр худал мэдээлэл түгээх, бусдыг гүтгэх, доромжлох асуудал гаргахгүй байхад анхаарах нь сонсголыг үр дүнтэй болгох, иргэдийн итгэлийг дээшлүүлж, цаашид оролцоог нь сайтар хангахад чухал нөлөөтэй.

УИХ-ын гишүүдийн ирц бүрдээгүйгээс сонсголын эхлэх хугацаа хойшлох тохиолдол цөөнгүй байна. Мөн хоёр удаад ирц бүрдээгүйгээс тодорхойгүй хугацаагаар цуцлагдсан тохиолдол гарчээ. Тухайлбал, чанарын шаардлага хангадаггүй барилгын материалын асуудлаарх хүний эрх, эрх чөлөөг хангахтай холбоотой хяналтын сонсгол байнгын хорооны гишүүдийн ирц бүрдээгүй, хуралдаан давхацсан тул хойшилсон. Мөн ХЭҮК-ын эрүү шүүлтийн асуудал хариуцсан болон хүний эрх хамгаалагчийн асуудал хариуцсан гишүүний нэр дэвшигчийн сонсгол байнгын хорооны гишүүдийн ирц бүрдээгүйгээс маргааш нь зохион байгуулагдсан байна.

УИХ-ын хянан шалгах бүрэн эрхийн хүрээнд хамаарах сонсголуудаас төсвийн хяналтын сонсголыг одоогоор хийгээгүй байна. Монгол Улсын парламент нээлттэй, ил тод байдлыг хангах, хянан шалгах бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэх зорилгоор нээлттэй сонсголыг олноор зохион байгуулж байгаа нь сайн жишиг юм.

⁸ <https://legaldata.mn/news/181>

Дүгнэлт

Нотлох баримтын сонголоос бусад сонголуудын зар, бүртгэлийн хуудсыг урьдчилан нийтэд түгээж, иргэдийг бүртгэсэн. Гэвч нийтэд шуугиан тарьсан асуудлаас бусад тохиолдолд иргэд олноор бүртгүүлж оролцох нь ховор байна. Сонголд иргэдийн оролцоо хэр байна вэ гэдэг нь маш чухал. Нүүрсний асуудал, Хөгжлийн банкны асуудал, хүүхдийн эрхийн ноцтой зөрчлийн дараа болсон сонголуудад иргэд олноор бүртгүүлж, оролцжээ.

Нэр дэвшигчийн сонгол зохион байгуулдаг болсноор тухайн албан тушаалд тавигдах шалгуурыг хангасан хүн томилогдох, олон нийт нэр дэвшигчийн талаар мэдэх, асуулт тавих боломж бүрдүүлсэн. Гэвч Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүн, Улсын дээд шүүхийн шүүгч, Улсын ерөнхий прокурорыг томилохын өмнө нэр дэвшигчийн сонгол зохион байгуулах хуулийн зохицуулалтыг Цэцийн дүгнэлтээр түдгэлзүүлээд байна. Уг нь нэр дэвшигчийн сонгол нээлттэй, ил тод байдал, Үндсэн хуулиар олгосон, иргэдийн оролцоо, мэдэх эрхийг хангахад чухал нөлөөтэй.

УИХ-ын хянан шалгах бүрэн эрхийн хүрээнд хамаарах сонголуудаас төсвийн хяналтын сонголыг одоогоор хийгээгүй байгаа тул цаашид ийм төрлийн сонголыг хийх, төсөвт тавих хяналтыг сайжруулах чухал ач холбогдолтой.

Нийтийн эрх ашгийг хөндсөн асуудал болох Боловсролын зээлийн сангийн зарцуулалт, Коронавирусийн халдварын эсрэг арга хэмжээнд зарцуулсан төсвийн талаар нээлттэй сонгол хийхийг иргэд, иргэний нийгмийн байгууллагынхан шаардсан боловч одоогоор хийгээгүй байна. Цаашид ийм төрлийн асуудал, сэдвээр нээлттэй сонгол хийж, парламентын хянан шалгах бүрэн эрхийг хэрэгжүүлэх, иргэдийн мэдэх эрхийг хангах нь чухал юм.

Ерөнхий хяналтын сонголын үеэр парламентын хянан шалгах бүрэн эрхийг хэрэгжүүлэхэд чухал үүрэг гүйцэтгэдэг аудитын, хүний эрхийн, мэргэжлийн хяналтын, хууль, хяналтын байгууллагын хараат бус, хөндлөнгийн санал, дүгнэлт дутагдаж байна.

Монгол Улсын парламент нээлттэй, ил тод байдлыг хангах, хянан шалгах бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэх зорилгоор нээлттэй сонголыг олноор зохион байгуулж байгаа нь сайн жишиг бөгөөд цаашид зохион байгуулалтыг нь сайжруулахад анхаарах нь зүйтэй.

Abstract:

Public open hearings are organized in various ways in countries around the world to ensure citizens' right to know, to involve the public in decision-making, to implement parliamentary oversight, and at the level of local government organizations. In our country, the Human Rights Subcommittee of the State Great Khural organized the first public hearings on the issue of "July 1" on December 3, 2009. As part of the amendments to the Constitution in 2019, a specific provision which ensures the implementation of the oversight powers of the State Great Khural, was included in the Constitution, and then the parliamentary oversight law (On monitoring and inspection of the State Great Khural of Mongolia) was enacted in 2021. Accordingly, the Parliament is organizing public hearings in order to ensure the public's right to know about issues related to the implementation of laws and resolutions, as well as to ensure public participation in appointments and to introduce candidates to the public. Therefore, there is a need to study, observe, and analyze the public hearings of the parliament, to present the achievements and shortcomings, and to identify ways to improve them, so we have studied in this area.

Key words: Public hearings, parliament oversight, civic participation, right to know.

Ашигласан ном, материал

1. Амаржаргал, П. (2016). Парламентын бүрэн эрх: Төлөвшил, хөгжлийн чиг хандлага Үндсэн хуулийн эрх зүй, Парламентын эрх зүй: Хууль зүйн ухааны докторын (Ph.D) зэрэг горилсон диссертац.
2. Базарпүрэв, С., Батхүү Х. (2019). Монгол дахь парламентын хяналтын асуудал. Политологи сэтгүүл, XXI
3. Барон де Монтескью. (орч. Төмөрхүлэг Т.) (2019). Хуулийн амин сүнс
4. Норовдондог, Ц нар. (2021). Парламентын хяналт шалгалтын тогтолцоо ба эрх зүйн зохицуулалт: бусад орнуудын туршлага. Парламент боть, 32
5. Мөнхбат, У. нар. (2010). Дэлхийн улс орнуудын парламент: хураангуй лавлах Монгол Улсад байнгын ажиллагаатай парламент байгуулагдсаны 20 жилийн ойд зориулсан лавлах.
6. Мөнхсайхан, О. (2015). Цэцийн гишүүн, Дээд шүүхийн шүүгч, Ерөнхий прокурорыг нийтийн сонголоор томилох нь. Шүүх эрх мэдэл боть, II.
7. УИХ-ын Тамгын газар. Монгол Улсын байнгын ажиллагаатай парламентын төлөвшил, хөгжил (онол практикийн хурлын илтгэлүүдийн эмхэтгэл). Улаанбаатар, УИХ-ын Тамгын газрын хэвлэх цех. 2010.
8. Hironori Yamamoto. (2007). Tools for parliamentary oversight.
9. UCL The Constitution unit (2010). An Evaluation of Pre-Appointment Scrutiny Hearings.
10. Robert J D Hazell. (2019). Improving parliamentary scrutiny of public appointments.

Хууль, эрх зүйн баримт бичиг, гарын авлага

11. Монгол Улсын Үндсэн хууль
12. УИХ-ын хяналт шалгалтын тухай хууль
13. Нийтийн сонсголын тухай хууль
14. Нийтийн сонсгол зохион байгуулах журам
15. Монгол улсын их хурлаас албан тушаалтныг томилохтой холбогдуулан томилгооны сонсгол зохион байгуулах журам
16. Нээлттэй сонсгол: Бодлого боловсруулах үйл явцад оролцох иргэдийн гарын авлага, Нээлттэй нийгэм форум (2009)

Нээлттэй сонсголын тайлан, тэмдэглэл

17. ХЭҮК-ын гишүүнд нэр дэвшигч болон Эрүү шүүлтийн асуудал хариуцсан гишүүнд нэр дэвшигчийн сонсголын тайлан <https://www.parliament.mn/nn/18161>
18. Хүний эрх, эрх чөлөөг хангахтай холбоотой (хүүхдийн эрхийн асуудлаарх) сонсголын тэмдэглэл <https://www.uih.mn/ns/view/101>
19. Хүүхдийн эрхийг хангах, хамгаалахтай холбоотой ерөнхий хяналтын сонсголын тэмдэглэл <https://www.parliament.mn/nn/41255/>
20. Нүүрсний асуудлаарх ерөнхий хяналтын сонсголын тэмдэглэл <https://www.parliament.mn/nn/19271>
21. МҮОНРТ-ийн ҮЗ-ийн гишүүнд нэр дэвшигчийн сонсголын тэмдэглэл <https://www.parliament.mn/nn/30015>
22. ЭМДҮЗ-ийн гишүүнд нэр дэвшигчийн сонсголын тайлан <https://www.parliament.mn/nn/29961>
23. Чанарын шаардлага хангадаггүй барилгын материалын асуудлаарх ерөнхий хяналтын сонсголын тайлан <https://www.parliament.mn/nn/18236>
24. Нийтийн сонсголын сан. <https://www.uih.mn/ns>
25. Хүний эрхийн Үндэсний Комиссын болон Эрүү шүүлтээс урьдчилан сэргийлэх асуудал эрхэлсэн гишүүний сонгон шалгаруулалтад оролцогчийн талаарх томилгооны сонсголын дэг <https://www.uih.mn/sudalgaa/s/72>
26. Монгол Улсын Хөгжлийн банкнаас санхүүжүүлсэн төсөл, хөтөлбөрийн хэрэгжилт, үр дүн, зээл олголт, эргэн төлөлтийн явц, байдлыг шалгах үүрэг бүхий хянан шалгах Түр хорооны тайлан <https://www.parliament.mn/nn/29940/>